

Документальна пам'ять України: проблеми збереження і використання

*Світлана Шульженко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку
Книжкової палати*

Друковані видання, що знаходяться в Державному архіві друку Книжкової палати України, є складовою частиною Національного архівного фонду країни. Головним завданням архіву є збереження друкованої продукції. У фонді зібрані видання, починаючи з 1917 року.

У широкому розумінні термін "зберігання" охоплює управлінські, адміністративні, фінансові та кадрові чинники, необхідні для гарантії утримання фондів у належному стані. В нашій статті ми розглянемо лише питання режиму зберігання, догляду і використання, тобто ті, що допоможуть уповільнити процеси хімічного руйнування і зберегти друковану продукцію від механічних пошкоджень.

Чинники, що становлять загрозу для друкованої продукції, часто добре відомі, однак не завжди усвідомлюються наслідки їхнього ігнорування. Передусім будівлі архівів потрібно розміщувати у місцях, віддалених від пожежонебезпечних об'єктів (автозаправних станцій, нафтохранилищ), об'єктів, що забруднюють повітря газами й пилом (шосейних доріг, ТЕЦ тощо), або є потенційним джерелом поширення гризунів (базари). Як бачимо, Книжкова палата розташована у зоні ризику, що призводить до прискорення процесів руйнування друкованої продукції. Тому питання її збереження є пріоритетними у роботі Державного архіву друку.

Вплив таких факторів, як температура, вологість, освітленість, стан атмосферного повітря і шкідливі домішки в повітрі можуть викликати або стимулювати реакції руйнування. Основним фізичним чинником, який призводить до швидкого руйнування матеріальної основи документів з паперовими носіями, є світло. Швидкість руйнування залежить від його спектральної характеристики, інтенсивності й тривалості випромінювання, а також від здатності матеріальної основи документа поглинати енергію світла. Ультрафіолетове випромінювання найшкідливіше. Світло за наявності шкідливих домішок у повітрі призводить до ослаблення й ламкості целюлози, клею, тканини й шкіри. Під впливом світла одні види паперу відбілюються, інші — жовтіють або темніють, матеріали й фарби вицвітають або змінюють колір, губиться чіткість текстів і фотографій, страждає зовнішній вигляд творів мистецтва і палітурок. Необхідно пам'ятати: хімічні реакції, що почалися під дією світла, продовжуються навіть після того, як джерело світла вилучене і документи розміщені в темному сховищі, бо пошкодження, викликані світловим опроміненням, — незворотні.

На фізичний стан друкованої продукції істотно впливають температура і вологість повітря. Хімічні реакції в матеріалах, що містять органічні речовини, відбуваються активніше з підвищенням температури і відносної вологості. Волога слугує каталізатором хімічних реакцій, а підвищення температури прискорює ці реакції.

Підвищена температура у поєднанні з низькою відотною вологістю призводить до десикації (висихання) і ламкості деяких

матеріалів (шкіра, папір, клеючі речовини). Висока ж температура при підвищеній вологості стимулює ріст плісняви і сприяє появі комах та інших шкідників. Холод (нижче 10°C) при високій відносній вологості й поганій циркуляції повітря може призвести до появи вогкості, і як наслідок — до появи плісняви.

Ідеального режиму температури та вологості для всіх типів друкованої продукції не існує. Можна тільки рекомендувати показники і рівні, при яких гальмуються або зменшуються ті чи інші зміни. Температура і відносна вологість повітря у приміщеннях сховищ, обладнаних системами кондиціонування повітря, повинні відповідати нормам і становити 17—19°C і 50—55% відповідно. На жаль, температура у книгосховищах Книжкової палати взимку нижча, а влітку вища цих показників, що негативно позначається на фізичному стані друкованих видань.

Стан атмосферного повітря і шкідливі домішки в ньому — ще одна причина пошкодження паперу. Як відзначалося, Книжкова палата розташована у промисловому районі в безпосередній близькості від автостанції, ТЕЦ та АЗС, тому основними шкідливими газоподібними домішками в повітрі є продукти згорання палива. Такі шкідливі домішки, як сірчаний ангідрид, сірководень, двооксид азоту, сполучаються з вологою в повітрі, утворюючи кислоти, які викликають пошкодження матеріальної основи друкованої продукції.

Частки сажі, бруду і пилу сприяють стиранню, забрудненню і деформації документів. Пил і бруд, що увібрали газоподібні домішки з повітря, стають осередками шкідливих хімічних реакцій, коли осідають на них. Деякі домішки можуть сприяти появі і розростанню плісняви.

У складі пилу, звичайно, є частки епітелію людини, дуже дрібні частки мінеральних або рослинних матеріалів, волокна тканин, промисловий дим, жирові речовини та інші органічні й неорганічні сполуки. Часто наявні й гострі кристали двооксиду кремнію, які потрапили з піском. І в усіх цих хімічних сумішах знаходяться спори плісняви, грибків і мікроорганізмів, що живуть на органічних матеріалах у пилу.

Велике значення для збереження фонду має дотримання правил роботи з друкованими матеріалами. Книжки і журнали — продукція зі складною структурою. Далеко не всі книжки можна відкривати на 180°, не боячись механічного пошкодження. Настійно рекомендується відкривати будь-яку книжку або журнал тільки на 120°, а книжки з глухим (приклеєним) корінцем — не більш, ніж на 90°. Палітурки не такі міцні, якими їх вважають, і потребують обережного ставлення. Бажано при роботі з книжками підтримувати їх або ставити на підставку і аж ніяк не класти розриту книжку або журнал пліском на поверхню столу. Палітурка не повинна відгинатися від книжкового блоку більше, ніж на 180°.

Для роботи з неміцними і цінними виданнями найкращими є пінопластові підставки. На них книжка розміщується під кутом 20°, що зручно для читання, при цьому вона розкривається не більше, ніж на 120°, що забезпечує надійну опору всьому корінцю. Сторінки підтримуються смужками цупкої тканини. При читанні підставка регулюється для забезпечення оптимальної підтримки ламких з'єднань палітурки з книжковим блоком.

При роботі з друкованою продукцією забороняється: робити позначки в тексті або писати, поклавши на них папір; брати матеріали брудними руками; торкатися руками книжкового живопису, кольорових зображень або тексту (відбитки пальців слугують сприятливим середовищем для розвитку шкідливих бактерій); залишати документи під прямим сонячним світлом.

Дуже своєчасним, на нашу думку, є створення в Книжковій палаті читального залу. Насамперед він необхідний для

представників інших організацій, які звертаються до архіву. Читальний зал необхідно обладнати зручними місцями для перегляду документів, що перевищують звичний формат, підставками для книжок, бавовняними рукавичками для роботи з цінними документами, папероутримувачами для аркушевої продукції, що зберігається в рулонах (мапи, плакати тощо).

Безпосередньо впливають на строк експлуатації друкованої продукції методи її зберігання і розміщення. І якщо правильне зберігання продовжує "життя" документа, то не продумане розміщення і неякісне обладнання можуть прискорити його старіння. На жаль, велика завантаженість книгозховищ не дає змоги розмістити всю друковану продукцію, дотримуючись необхідних норм і правил, а недостатнє фінансування — придбати якісне устаткування в достатній кількості.

Бажано обладнувати сховища металевими шафами або металевими стелажми з навісом зверху, щоб захистити продукцію від потрапляння пилу і шкідливої дії світла. Всі гострі кути та краї необхідно закрити.

Для зберігання журналів використовують папки або картонні коробки (футляри). Їх виготовляють з картону, який не повинен містити лігнін, сірчані з'єднання, і мати у своєму складі більше 87 % целюлози. В таких футлярах можна зберігати журнали, газети, а також пошкоджені книжки і книжки в неміцних і цінних палітурках. Футляри мають велике значення для збереження друкованої продукції, оскільки вони забезпечують захист від пилу, впливу світла, а також від змін стану навколишнього середовища, а в екстремальних випадках — від води і диму.

Розміщувати книжки і папки на полицях треба так, щоб їх можна було легко знімати і ставити на місце. Важливо,

щоб полиця не була вужчою, ніж документи, які на ній зберігаються. Друковану продукцію великого формату, важку, з пошкодженими корінцями треба розміщувати горизонтально, щоб механічне навантаження на палітурку було рівномірним.

При зберіганні документів, зокрема газетної продукції, у стосах треба розміщувати їх на полицях таким чином, аби забезпечити вільну циркуляцію повітря. У випадках, коли документи зберігаються у стосах і погано провітрюються, можливе локальне підвищення температури і створення сприятливих умов для появи плісняви.

Підсумовуючи сказане, хочеться ще раз наголосити на тому, що фонд Державного архіву друку відображає історію духовного і культурного життя українського народу, він має історичну цінність і є національним надбанням. Збереження цього безцінного надбання можливе тільки завдяки чіткій взаємодії між всіма гілками влади: парламентом країни, Держкомтелерадіо України та Книжковою палатою. Доводиться констатувати, що фінансування нашої установи недостатнє для того, щоб створити умови якісного збереження документальної пам'яті України. Тому новий Уряд має подбати про забезпечення нормального функціонування Державного архіву друку.

Список використаної літератури

1. *Архівознавство* / За ред. Я.Калакури та І.Мятиш — К.: КМ "Академія", 2002.
2. *Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного фонду. Технічні вимоги ДСТУ 55.001—98.* — К., 1998.
3. *Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА* — М., 2000.